

Raba in zloraba žrtve*

Dragan Petrovec**

Viktimologija je pred desetletji opozorila na prispevek žrtve h kaznivemu dejanju. Sčasoma se je polje njenega raziskovanja razširilo od prvotnih očitkov žrtvi, da bi morala pričakovati, kar se ji je zgodilo, do poskusov pomoči žrtvam in preučevanja možnosti preprečevanja situacij, ki so vabljive za storilca. Manj pa se je ukvarjala z odzivi žrtev, z njihovimi željami po pravičnem kaznovanju in še manj s »pravičništvom« navideznih žrtev. Te si svoj nesrečen položaj lahko le zamišljajo, v najslabšem primeru pa točno vedo, da se jim ni nič ogrožujočega zgodilo. Vendar poskušajo ta svoj namišljeni status izkoristiti za to, da bi dosegli najmanj kaj nemoralnega, tudi nezakonitega, včasih celo zločinskega.

Ključne besede: žrtve, viktimologija, kult žrtve

UDK: 343.988

1. Uvod

Prispevek se oddaljuje od tradicionalnega pojmovanja in obravnavanja žrtve, kakršni ponuja viktimološka perspektiva. Ukvarja se s kultom žrtve. Kult žrtve pomeni povzdigovanje dejanske ali pa tudi navidezne žrtve na vzvišeni prostor. Takega prostora bodisi ne zasluži bodisi iz takega položaja izvira praviloma nizkotno maščevanje nad dejanskimi ali navideznimi storilci zla.

Žrtev prepogosto zlorablamo za opravičilo lastnih najmanj nemoralnih, v skrajnih primerih tudi zločinskih dejanj.

Ne nazadnje kaže nekritično privzemanje statusa žrtve na nezrel značaj, ki se ne more oblikovati v avtonomno, samozavestno in samozavedajočo osebnost, ki je odporna na pritiske. Ta zakonitost se vleče kot rdeča nit od partnerskih do meddržavnih odnosov, kjer je na eni strani Slovenka vselej žrtev nasilnega moža in s tem skorajda sprijaznjena, domovina pa enako stalno ogrožena, ker je obdana z lakomnimi, sovražnimi in premočnimi sosedi.

2. Institucije kot žrtve

Mati Slovenija kot žrtev ali Slovenec sem

Obstaja trdoživ mit o Slovencih kot narodu, ki so ga tisočletje osvajali in izkoriščali močnejši. Sanje o tem, da si končno »sami volijo vero in postave«, se niso uresničile Prešernu. Počakati je bilo treba še poldrugo stoletje. Potem smo začeli govoriti o dosanjanem tisočletnem hrepenenju.

* Prispevek je bil v skrajšani obliki predstavljen na konferenci ob 50-letnici Inštituta za kriminologijo pri PF

** Dragan Petrovec, doktor pravnih znanosti, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za kriminologijo pri PF, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana

Eden redkih zgodovinskih trenutkov, ko se je del naroda odrekal vlogi žrtve in vdanega trpljenja, je bilo leto 1941. A se je pokazalo, da tudi po koncu vojne ni mogel zatajiti svoje majhnosti. Če bi se zavedal svojega dostojanstva, pridobljenega v boju, se mu ne bi bilo treba znašati nad tisoči, med katerimi je bilo vse preveč nedolžnih, žensk in otrok. Tako pa je narod, kolikor lahko to posplošimo, tudi leta 1945 in še dosti naslednjih, ko je preganjal vse drugače misleče in ustvarjal Gole otoke naše vesti, zamudil pravo zgodovinsko priložnost, da bi se osvobodil v samem sebi.

Enako oddaljen od te najpomembnejše osvoboditve je tudi tisti del naroda, oziroma njegovih duhovnih dedičev, ki je po cerkvenem zgledu klečeplazniško pozdravil okupatorja in z izgovorom, da bodo Slovenci žrtve brezbožnega komunizma, številne cerkve spremenil v klavnice. Ko bi verjeli v Boga, bi šli v boj zoper okupatorja in če bi v tem boju padli, bi vedeli, da jim je prihranjen najsvetlejši del nebes.

Preizkušnja leta 1991 je prinesla spoznanje o enotnosti naroda, a enako spoznanje o tem, kako ravnajo tisti, ki občutek žrtve povežejo s trenutno premočjo nad nekom. Javno obžalovanje posameznikov zaradi prikrajšanja, da bi uničili zajetega sovražnika, ne toliko zaradi strateškega dobička kot zaradi slasti ubijanja, ki jo mora občutiti vojak, da je potešen, kaže na hudo patologijo, ki izvira iz dolgoletnega objektivnega zatiranja in subjektivnega zatajevanja.

Zato naj ponovim že večkrat izrečeno in napisano – ko bi vojna na Slovenskem trajala nekoliko dlje, bi tudi mi danes izročali osvoboditelje Slovenije haaškemu sodišču.

Čas po letu 1991 je bil tudi čas, ko je bilo naravnost modno, da se je vsakdo, ki je kaj dal nase, predstavljal kot žrtev preteklega režima. Vmes je bilo mnogo ljudi, ki se jim skorajda ne bi moglo bolje goditi, kot se jim je. Vendar je prišel čas, ko so začutili priložnost, da z maščevalnostjo spregovorijo o preteklosti.

Tisti, ki pa so bili v resnici žrtve povojnih zlorab, so praviloma pokopali želje po maščevanju, če so jih sploh kdaj imeli. Največ, kar so lahko naredili, je bil pisni opomin o delu naše preteklosti kot na primer Torkarjevo »Umiranje na obroke« ali Kambičeva »Doživetja sredi mojega stoletja«.

Ali je Slovenija obremenjena z vlogo žrtve na tak način, da strah vodi tudi mlado državo v nekatera dejanja, ki jih ob večji samozavesti in zlasti brez občutka žrtve in s tem povezane ogroženosti ne bi bila storila?

Ali so »izbrisani« tako dejanje, ki izvira iz vloge žrtve?

»Identiteta slovenskega naroda je predvsem identiteta nič hudega slutečega ljudstva, ki je ponavadi žrtev svetovnih politik. Seveda tiči za tovrstno žrtveno identiteto velik problem. Žrtvene identitete niso samo nevarne ampak tudi ne morejo postati samostojne politične skupnosti in prevzeti odgovornosti zase in za druge, dokler se sklicujejo na svojo ubogost, ranljivost.«¹

Ob tej kolektivni travmi ogroženosti in ob občutku žrtve vseh preteklih osvajanj je Slovenija ravnala razmeroma enotno od vrha oblasti (parlament, ministrstva) do zadnjega uradnika občinske uprave in do policistov, ki so izbrisane odvažali v Center za odstranjevanje tujcev, še pred tem pa marsikoga zlobljali in mučili.

Pretanjeni, tako rekoč psihoanalitični portret države je postal eden izmed izbranih v obupnem klicu.

»Za slovensko oblast je svet nastal leta 1991. Ničesar se ne spomnijo od prej. Pijani so od državnosti.«²

V resnici je država, ki na eni strani igra vlogo tisočletne žrtve vseh zatiralcev in vlogo končno osvobodjene skupnosti etnično čistega naroda, za marsikoga usodna. Pri tem se je pokazalo, da so z »izbrisanimi« podobno ravnali ne glede na politično pripadnost – od skrajno leve do skrajno desne. V vseh političnih strankah je bilo dovolj bodisi odkritega bodisi slabo prikritega sovraštva. Zato je v tem primeru vsa država odigrala sporno vlogo žrtve in te vloge ne moremo pripisati le kakšnemu njemu delu, ki bi bil specifično politično ali vrednostno opredeljen.

Zlasti glasovanje v državnem svetu, kjer se je 80 odstotkov svetnikov uprlo odločbi ustavnega sodišča, kaže na dimenzije sovraštva, ki ga zmorejo namišljene žrtve »Romov, južnjakov, okupatorskih oficirjev in vojakov ter ljudi brez domoljubja«.

V tem občutku žrtve se je rimskokatoliška cerkev povsem izenačila z državo. V radijskem intervjuju dne 15. decembra

¹ Dedić, Jalušić, Zorn; s.15–16.

² Ib.: s.108.

(Studio ob 17,00) je nadškof dr. Rode izjavil, da do tistih, ki niso bili za samostojno Slovenijo, država nima nobene moralne obveznosti.

Po »izbrisanih« je Slovincem prekipelo, da moramo trpeti vedenje Romov in biti tudi njihove žrtve. Tudi odločba ustavnega sodišča ni dovolj prepričljiva, da bi Romi dobili svoje pravice. Nadaljevali smo z muslimani, ki so bili dobri v Sloveniji, enako kot Slovenci njega dni v Nemčiji, za čiščenje mestnega dreka avtohtonih prebivalcev. Z džamijami pa so postali nosilci mednarodnega terorizma, če ne že vsaj bacilonosci nesprejemljive kulture.

Stalna ogroženost in tej sledeči odzivi pričajo le o pritlehnosti narodnega značaja, kolikor lahko občutenje žrtve posplošimo na sončno alpski prostor.

Ne nazadnje je država zaradi občutka, da postanemo žrtve težko opredeljivega sovražnika, spet klečeplazila pred ZDA in NATO paktom, ne da bi premislila, če si s članstvom nismo morda nakopali glavnega sovražnika in ne garanta samostojnosti.

Podobno »žrtveno« ravna Slovenija v odnosih s Hrvaško. Pri tem se opozicija v ničemer ne razlikuje od vlade. Eni bi sprožili preventivno vojno, drugi bi sprenevedavo pogozdovale, tretji hodijo jokati in tožiti Evropejcem. Vsi skupaj pa ne premoremo drže, ki bi bila dovolj samozavestna, obenem umirjena in dovolj zgovorna, da bi se sosedje do nas vedli kot do upoštevanja vrednega sogovornika.

Veterani Slovenije

Maja 1999. leta je v razpravi na seji državnega zbora poslanec in trebanjski župan Ciril Metod Pungartnik dejal, da ni mogoče primerjati dogodkov iz druge svetovne vojne z boji na Medvedjeku, ko je teritorialna obramba napadla kolono 11 oklepnikov JLA; če bi v tej bitki naredil agresor tisto, kar so delali agresorji med vojno, od tistih fantov, ki so bili na Medvedjeku in se martinčkali in sončili tam po travniku, ne bi bil nihče več živ.

Izjava je doživela burne odmeve, kakršne lahko pričakujemo le pri nekom, ki se je čutil hudo žrtev najprej sovražne agresije in zatem tistih, ki omalovažujejo njegov prispevek k svobodi Slovenije.

Nekateri so se strinjali v oceni, da gre za rušenje pomembnih temeljev. Srečko Lisjak iz Zveze veteranov vojne za Slovenijo je izjavil, da imajo občutek, da se načrtno rušijo vsi dosežki, ki so bili narejeni v letu 1991. Lojze Peterle ga je dopolnil, da gre za rušenje temelja, kajti boj za slovensko osamosvojitvev je po

njegovem temelj slovenske države.³ Pungartnik se je pripadnikom teritorialne obrambe opravičil. Dejal je, da ni želel nikogar prizadeti ali žaliti. Hotel je le poudariti, da se partizanskega boja in slovenske osamosvojitvene vojne ne da primerjati.⁴

Vendar opravičilo in pojasnilo ni pogasilo pregretilih strasti žrtev, ki jih je prizadela izjava. Združenje veteranov vojne za Slovenijo je pozvalo vse, ki jim ni vseeno za Slovenijo, na protestno zborovanje pod geslom »Zberimo se vsi«, in sicer na prizorišču bojev na Medvedjeku pri Trebnjem. Shod je bil 23. maja, izjave udeležencev pa so bile izrazito žaljive.

Prav podoben je bil odziv veteranov ob trditvi predsednice Helsinškega monitorja Neve Miklavčič Predan, da še vedno ni pojasnjeno ozadje smrti treh vojakov, pripadnikov JLA, ki so se med boji za mednarodni mejni prehod Holmec nameravali vdati.

Veterani mežiške doline, ogorčeni, ker se država ni odzvala na obtožbe Miklavčič Predanove glede domnevnih vojnih zločinov na Holmcu, so ob prazniku krajevne skupnosti Holmec pripravili protestni shod.⁵

Združenje veteranov vojne za Slovenijo je junija 2003 ustanovilo iniciativni odbor Holmec 2003 zaradi izjav predsednice Helsinškega monitorja.

Veterani v omenjeni zadevi pričakujejo naslednje: državni organi naj zagotovijo, da ne bodo omogočili kakršnega koli pregona udeležencev desetdnevne vojne pred mednarodnimi sodišči; zavežejo naj se, da bodo preganjali vse tiste, ki omalovažujejo slovenske borce.⁶

Zlasti slednje zahteve spominjajo na vsesplošno odvezo morebitnih grehov in nedotakljivost morebitnih razprav o posamičnih nekorektnih ali nezakonitih postopanjih slovenskih borcev.

Katoliška cerkev kot žrtev

V začetku leta 1998 je celjska glasbena skupina Strelnikoff izdala ploščo z naslovnico, na kateri je upodobljena brezjanska Marija s podgano v naročju. Temu načinu glasbenega in vizualnega sporočila, ki je po mojem mnenju precej presegel meje dobrega okusa, je sledila spravna slovesnost na Brezjah, ki jo je 7. marca 1998 vodil nadškof dr. Rode. Anatomija njegovega govora⁷ odkriva neskladje med idejo sprave, ki naj bi bila

zaščitni znak brezjanske slovesnosti, in sporočilom, ki vsebuje več obtoževanja, kot ga zmore prenesti trenutek sprave. Poleg tega je Rodetov nagovor primer par excellence ustvarjanja kolektivne žrtve, ki jo v tem primeru sestavljajo vsi verniki oziroma katoliška cerkev kot institucija.

Struktura besedila pokaže, da sta najpogosteje uporabljeni besedi »ljubezen« oziroma »ljubiti« ter »sovraštvo«, »sovražiti« ali »sovražnik«. Sovraštvo je izrečeno pogosteje kot ljubezen in podobne besede z negativnim čustvenim predznakom prav tako. Več je zla, prezira, gnusobe in bednosti kot milosti, odpuščanja in sprave. Poudarjati bolj sovraštvo kot ljubezen pomeni bolj preganjati kot odpuščati. Taka struktura besedila, s poudarjenim izhodiščem individualne žrtve (brezjanska Marija) in kolektivne (katoliški verniki pod okriljem institucije), utegne povzročiti, da poslušalci ohranijo v zavesti in podzavesti vse drugo prej kot željo po odpuščanju in spravi.

Občutek cerkve, da postaja žrtev nestrpnosti, se je nadaljeval še po tem dogodku. Avgusta 2003 je komisija za pravičnost in mir pri slovenski škofovski konferenci naslovila odprto pismo na najvišje državne organe, med drugim na šolsko ministrstvo in na varuha človekovih pravic, zlasti zaradi verske nestrpnosti, ki jo zoper Katoliško cerkev narašča.⁸

Kot temeljne dokaze je komisija omenila naslednje primere. Na praznik Marijinega vnebovzvetja je v koprski stolnici Marko Breclj ovil kemblje, da je utišal zvonjenje; skupina Laibach je z neprimerno zabavo oskrunila cerkev na Kumu, v Strunjanu je bil zažgan križ in oskrunjen je bil spomenik Matere božje v Portorožu. Pri tem člani komisije ugotavljajo, da nihče od predstavnikov oblasti teh dejanj ni nedvoumno obsodil. Ali to pomeni, da predstavniki države s pomočjo medijev versko nestrpnost do katoličanov tiho podpirajo? Pismo so poslali tudi apostolskemu nunciju, veleposlaništvom drugih držav in komisarju za človekove pravice pri Svetu Evrope.

Na pismo se je odzval varuh človekovih pravic in omenil primere, v katerih se je zavzel za varstvo katoliških vernikov. Zapisal pa je tudi, da so izrazi nestrpnosti do rimskokatoliške cerkve pogosto odgovori na nestrpne izjave do drugih družbenih skupin, ki jih izrekajo visoki predstavniki RKC.⁹

Vse omenjene institucije od države do veteranov družji bolj namišljeni kot dejanski status žrtve in bolj želja po maščevanju kot pripravljenost na spravo. Ne eni ne drugi pa nimajo v vlogi žrtve (prav zato, ker ni realna) notranje moralne moči in kohezivnosti, ki bi omogočala mirno zavrnitev posamičnih žaljivih ali le kritičnih opazk, ne da bi bilo videti, kot da se je v temelje zamajala celotna zgradba.

³ POP TV, 21. 5. 1999; 24 ur

⁴ Ib.

⁵ Večer, 23. 6. 2003

⁶ Delo, 14. 8. 2003; s. 2

⁷ Rode, Brezjanska pridiga, 1998

⁸ Delo, 23. 8. 2003.

⁹ Delo, 3. 9. 2003.

3. Posamični odmevni primeri individualnih žrtev

Žrtev, o kateri poročajo mediji, v javnem mnenju pogosto vzbudi prvinske želje vseh glasnih maščevalcev krivice. Pogosto pa se pokaže, da nas žrtev v resnici ne zanima več kot le toliko, da nam služi v opravičilo za maščevanje.

Eden takih primerov se je zgodil pred leti, ko je slovenske bralce pretresla »mačja afera«. Odzivi javnosti so pokazali prav to, na kar opozarjamo v uvodu – prvinske želje po maščevanju. Za primer predstavimo besednjak nekaterih pisem iz tistega časa.

Ti starši so očitno pridelali tri slovenske »otroke« preveč, (narekovaj je avtoričin – op. D.P.) pravzaprav tri izmečke. Kaj bo iz njih šele nastalo?»¹⁰

Najpravičneje bi bilo, da bi mučitelji živali prišli v roke varstvenikom živali, s katerimi bi mi sami obračunali po hitrem postopku brez sojenja in možnih olajševalnih okoliščin.»¹¹

»Združenje učiteljev Slovenije je izreklo podporo avtonomiji učiteljskega zbora pri odločitvah o vzgojnih ukrepih, ki zaradi nujnosti in teže primera ne morejo zadostiti vsem formalnopravnim postopkom.»¹²

Primer je natančno obdelal tudi Gregor Bulc¹³ (Bulc, 2003), ki je dogajanja ob dejanju opisal skozi prizmo moralne panike. Tako navaja še nekatere novinarske prispevke, med katerimi izstopa urednika Marjana Bauerja v Slovenskih novicah:

»Zame je pomor tistih mucov večji zločin, kot če bi bil ubit človek. Vložene je bilo več zločinske energije, žrtve so bile nedolžnejše kot komaj rojeni dojenčki, bili so iz sveta, v katererega kljub svoji domnevni božanskosti nimamo pravice vdirati. Fantje so naredili definicijo hudičevega zločina.»¹⁴

V tem primeru je pisec – kot glavni urednik pomemben oblikovalec javnega mnenja – živali kot žrtve povzdignil na oltar »nadčloveškega«. Poseg v ta, skorajda pravljичni svet, kjer so živali »nedolžnejše od komaj rojenih dojenčkov«, ruši več kot temeljne vrednote. Prav zato ni kazni, ki bi bila prehuda za take storilce.

Žrtev v tem primeru očitni služi le za sproščanje agresije nad storilci. Ko bi bilo drugače, bi morda zaznali v času po teh dejanjih večjo skrb za živali, prebrali bi kaj o ustanavljanju več azilov za zapuščene živali, pisali bi o prostovoljcih, ki bi

skrbeli, da bi bile živali deležne varstva in skrbi. Vendar ni bilo mogoče opaziti nič takega.

Še dosti težji primer obračunavanja z domnevnim storilcem v imenu žrtve je potekal pred leti, ko je slovensko javnost razburil dogodek na neki slovenski osnovni šoli, kjer naj bi učenec romske narodnosti posilil mlajšo učenko. Po pisanju medijev so kriminalisti delo opravili zelo temeljito in hitro je bilo ugotovljeno, kdo je tako gnusno pretrgal dekličino otroštvo. Državni tožilec je pojasnil, da le sodišče lahko ugotavlja, kdo je storilec. Vendar je po njegovem popolnoma jasno, kdo bi lahko kot utemeljeno osumljen sedel na zatožni klopi, če bi bil starejši od 14 let.

Ogorčeni starši so ustanovili iniciativni odbor za zaščito žrtve posilstva in zbrali več kot tisoč podpisov, s katerim so zahtevali prešolanje posiljevalca.

Ker ni bilo mogoče izvesti klasičnega kazenskega postopka zaradi osumljenčeve starosti, ni še namreč dopolnil 14 let, je takratni šolski minister določil štiri izvedence, dva pravnika, psihologa in pediatra, vse ugledne znanstvenike in praktike. Ti izvedenci so ločeno, ne da bi vedeli za postopke in ugotovitve drugega, enotno ocenili, da ni nikakršnih dokazov, da bi osumljeni storil očitano kaznivo dejanje. Iz dokumentacije je bilo celo mogoče sklepati, da je storilec nekdo drug, čeprav neznan oseba.

Kar je sledilo, dokazuje, da so imeli posamezniki, ki so se zbrali z namenom, da bi poskrbeli za žrtev, v resnici drugačne želje. Ko bi poskrbeli za žrtev, bi postalo sčasoma jasno, da je storilec nekdo drug. Vendar iniciativnim odborom ni prišlo na misel kaj drugega kot sankcije. Pri tem ni šlo le za željo po kaznovanju domnevnega storilca. Vložene so bile kazenske ovadbe zoper vrsto državnih ustanov, ministrstvo za šolstvo in njegovega ministra, ker nista ukrepala tako, kot si je predstavljal odbor za zaščito žrtev; sprožen je bil celo disciplinski postopek zoper enega izmed izvedencev, ker je podal »oprostitelno mnenje« v zadevi.

Pokazalo se je skratka, da je bila skrb za žrtev vsem iniciativnim odborom in podobnim telesom zadnja med skrbmi. Žrtev so v resnici grobo zlorabili za maščevanje nad domnevnim storilcem, za katerega se je pokazalo, da ni niti enega zanesljivega dokaza, da bi bil dejanje storil. Vrsta indicev je nakazovala na drugega, vendar zaman. Tudi, ali pa zlasti, po zaslugi »maščevalcev« s humanitarnim imenom »zaščitniki žrtve« se je zgodilo, da ni bilo priložnosti za iskanje pravega storilca, in bogve koliko časa se je tudi po njihovi zaslugi nasilje nad deklico nadaljevalo. Po njihovi zaslugi in po zaslugi medijev pa je bilo v marsičem usodno zaznamovano ter uničeno tudi življenje povsem nedolžnega romskega mladostnika.

¹⁰ Šelih, 2000.

¹¹ Mueller, 2000

¹² Delo, 11. 4. 2000.

¹³ Bulc, 2003.

¹⁴ Slovenske novice, 30. 3. 2000.

4. Moralno pravni preobrat teoretikov kaznovanja ob soočenju s prav določeno žrtvijo

Igor Primorac

Primorac je eden vidnejših zagovornikov neoklasicistične ideologije kaznovanja ali retributivizma, pri čemer gre, poenostavljeno povedano, za odmero take kazni, ki ustreza storjenemu dejanju.

Eno izmed poglavij ima naslov »Kazen in maščevanje«. V njem avtor odgovarja na kritike retributivnih konceptov, ki pravijo, da gre pri retribuciji le za »filozofsko racionalizacijo primitivne želje po maščevanju«. ¹⁵ Primorac se strinja, da maščevanja ne moremo primerjati z nepristransko in pravično sodbo, kakršno bi izrekel sodnik, ki ni prizadet z dejanjem. Tudi Kant in Hegel pravita, da je maščevanje moralno nedopustno. Vendar pa ni mogoče vsakega maščevanja šteti za nedopustnega. Tako je samo, če je nesorazmerno in zato nepravilno. Ni pa mogoče maščevanja že samega po sebi šteti kot nedopustnega. Tako lahko govorimo o pravičnem in nepravilnem maščevanju. V dokaz ponuja Primorac naslednji primer:

»Samo najbolj okoreli antisemit bi utegnil reči, da je nepravilno maščevanje tisto, ki so ga izvršili neposredno po drugi svetovni vojni pripadniki židovske organizacije DIN nad nekaterimi izvajalci »dokončne rešitve židovskega vprašanja« in za katere je bilo očitno, da jih sodišče nikoli ne bo prijelo.«¹⁶ (Ib.: 98)

Primorčeva logika dopušča maščevanje žrtve ali njenega zastopnika, pri čemer je edini pogoj, da je storilec kaznovan sorazmerno storjenemu dejanju. Tak argument skriva številne pasti. Med prvimi je vrnitev v obdobje pred začetke civilizacije, ko država ali podobna skupnost še ni imela izoblikovanege sodnega sistema in je krivice poravnaval prizadeti sam ali v njegovem imenu najbližji sorodniki. V vsakem primeru gre za arhaične ureditve izpred več tisočletij. Dejstvo, da je v določenih kasnejših obdobjih vzporedno s pravosodnim sistemom še vedno veljal zakon linča, na presojo nima posebnega vpliva.

Naslednja past je v tem, da ni jasno, kdo in po kakšnih načelih presoja, kakšna kazen je sorazmerna in s tem pravična. Žrtev v resnici najlažje odloča po talionskem načelu, ki ga je večina civiliziranih sistemov že zdavnaj preseglja. Če vzamemo za primer smrtno kazen, so jo ponekod ukiniteli že pred več kot dvesto leti (čeprav kasneje tudi marsikje ponovno uvedli).

Tretja past pa je v tem, da taka logika prižiga zeleno luč žrtvam, da vzamejo pravico v svoje roke. Argument, da je bilo samooklicanim izvrševalcem kazni jasno, da storilci ne bodo

prišli pred redno sodišče, je nedopusten. Prav od Wiesenthala¹⁷ bi se lahko naučili, da jih samovoljno izvrševanje kazni na neki način izenačuje s storilci.

Z vidika kulta žrtve je očitno, da Židje kot pripadniki tisočletja preganjanega naroda in kot resnična, verjetno najbolj tragična žrtev druge svetovne vojne, po mnenju nekaterih uživajo status privilegirane žrtve, za katere ne veljajo splošna civilizacijska pravila o maščevanju in jemanju pravice v svoje roke.

Taka posebna pravica do obrambe, ki jo oblikuje status permanentne žrtve, prinaša zakonodajne in dejanske rešitve, ki so v nasprotju z večino civiliziranih zakonodaj. Po izraelski zakonodaji je bilo še pred kratkim dovoljeno izvrševati »blažji fizični pritisk na osumljence v priporu«. Ker je bila določba predmet mednarodnih kritik, so jo končno odpravili. Podobno je s posebno obliko kaznovanja palestinskih teroristov, tudi domnevnih, kjer jim rušijo domove. To obliko sankcije je potrdilo sodišče kot dopustno.

Nekateri grede v želji po »pravičnem maščevanju« še dosti dlje.

Nathan Lewin, ameriški pravnik in kandidat za zveznega sodnika, predlaga smrtno kazen za družinske člane teroristov samomorilcev. Le tako bi morda zastrašili potencialne storilce. »Če usmrtitev družinskih članov reši življenja vsaj približno enakega števila potencialnih žrtev, je tako dejanje etično dopustno.«

Lewinovo stališče je doživelo kritike, pa tudi podporo nekaterih uglednih pravnikov, na primer Alana Dershowitza s Harwarda.¹⁸

Lewin se pri argumentaciji svojega stališča sklicuje tudi na Sveto pismo in govori o uničenju starodavnega plemena Amalečanov. To dejanje bi moralo biti za zgled Izraelcem, ko se odločajo za ukrepe, ki so sicer videti »običajno nesprejemljivi«. Vendar so razumljivi, ko gre za ogrožanje (židovskih) življenj.

Amalečani so se bojevali z Izraelci, Mojzes pa je pomagal Jozetu, tako da je ta premagal Amaleka in njegovo ljudstvo. Gospod pa je rekel Mojzesu: »Zapiši to v spomin v knjigo, da bom spomin na Amaleka docela izbrisal izpod neba.«¹⁹

Izbris rodu ali naroda se nekaterim reševalcem izraelsko palestinske krize zdi še danes najustreznejše sredstvo.

¹⁵ Primorac, 1978; s. 97.

¹⁶ Ib.: s. 98.

¹⁷ Prim. Wiesenthal: »Pravica, ne maščevanje«.

¹⁸ www.freerepublic.com; 3. 8. 2003.

¹⁹ Sveto pismo; Exodus; 17; s. 79.

Simon Wiesenthal in problem žrtve

Wiesenthalova knjiga spominov z naslovom »Pravica, ne maščevanje« odkriva po mnenju piscev spremnega besedila in orisa Wiesenthalovega človeškega lika avtorjevo moralno avtoriteto.

Peter Michael Lingens je v uvodni besedi »Kdo je Simon Wiesenthal?« zapisal naslednje:

»Vse njegovo življenje je bilo ponavljajoča se izkušnja o tem, kaj se zgodi, če izgubijo veljavnost zakoni, ki naj bi posameznika ščitili pred samovoljnim preganjanjem. Wiesenthal ni iskal maščevanja, temveč je iskal pravičnost. V prvih povojnih letih so k njemu prihajale skupine mladih Judov ali nekdanjih partizanov, ki so ga hoteli pripraviti do tega, da bi sodeloval pri maščevanju na lastno pest. Wiesenthal je porabil ure in ure, da bi jih pregovoril. Zanj je bilo odločilno preseganje starega načela »oko za oko in zob za zob« v tem, da je žrtev pripravljena svojo potrebo po maščevanju prenesti na družbo in jo podrediti določenim pravilom – pač pravilom za ugotavljanje resnice na sodiščih – in da spoštuje izključno njihovo razsodbo.« V nasprotnem, pravi Wiesenthal, nismo boljši od storilcev.²⁰

Povedano je pomembno za razlikovanje med stališčema Igorja Primorca, ki se mu zdijo izvensodni poboji v takih primerih povsem sprejemljivi in bi jim lahko nasprotoval le »okoreli antisemitist«, in Wiesenthalovim, ki sprejema le razsodbe sodišča. Moralno avtoriteto Wiesenthalu zvišuje zlasti sprejemanje zanj (in za žrtve oziroma njihove potomce) neugodnih sodb.

Na žalost pa se njegova moralna avtoriteta zamaje, ko Wiesenthal presoja današnje ravnanje Izraela do Palestincev. V njegovih besedah se odslikava lik žrtve, ki je tako značilen za Jude kot tisočletja preganjan narod, kriv za Kristusovo smrt in številne kasnejše grehe. Wiesenthal poudarja, kako se morajo Judje otresti stalnega zaščitnega znaka, tako rekoč stigme žrtve.

»Ustanovitev Izraela je bila edina možna reakcija na Auschwitz. Podoba Izraela je za vselej ovrгла podoba, ki so jo naši sovražniki stoletja slikali o nas. Ta država dokazuje, da Judje nismo rojeni samo zato, da bi bili žrtve. To pomeni da lahko tudi ukrepamo. Kdor od Judov pričakuje, da nikoli ne bodo storili vojnega zločina, da ne bodo nikoli po krivici preganjali ljudi in jih nemara celo ubili, s tem samo dokazuje, da nas še vedno nima za enakovredne drugim narodom – enakovredne v dobrem in slabem. Kdor drži z nami le tako dolgo, dokler igramo izključno vlogo žrtve, je na neki drug način ostal stari antisemitist.²¹

Kakorkoli je seveda res, da od nikogar ne moremo pričakovati svetniškega življenja, je tako sporočilo večplastno. Njegov ton je mogoče razumeti tudi kot neizogibnost, da se dogajajo zločini. Meja med neizogibnostjo in opravičevanjem pa je tenka. Ali jo je Wiesenthal prestopil?

Ko komentira vojaške akcije izraelskih sil, opravičuje vse civilne žrtve, ki so padle zaradi izraelskega napada. Po njegovem je namreč nesporno, da vojni zločin stori tisti, ki postavi vojaški položaj sredi civilnega stanovanjskega področja.²²

Wiesenthal zlahka obremeni z izključno krivdo za poboje civilistov tiste, ki se pomešajo mednje in nikakor ne tistih, ki jim otroci, ženske in drugi nemočni niso toliko mar, da bi jih poskusili ločiti od oboroženih napadalcev ali branilcev.

V teh razmerah se je pokazala nova moralna avtoriteta, ki prav tako kot Wiesenthal prihaja z izraelske strani. Skupina izraelskih pilotov je septembra 2003. leta odklonila izpolnitev ukaza nadrejenih, po katerem bi, kot običajno dotlej, napadali palestinska ozemlja. V svoji izjavi so med drugim zapisali, da nasprotujejo izvrševanju nezakonitih in nemoralnih ukazov za napade, kakršne izvaja Izrael na palestinskem ozemlju, s čimer tako zavračajo nadaljevanje napadov na nedolžne civiliste.²³

Ta protest je bil naslednje dejanje upora po tem, ko je približno 500 izraelskih rezervistov raje izbralo zaporno kazen kot da bi izvrševali vojaške obveznosti na palestinskem ozemlju, ker so šteli izraelsko zasedbo Zahodnega brega in Gaze za nezakonito.²⁴

Če tvegamo razlago Wiesenthalove tako različne držbe, je mogoče ugibati o naslednjem. Wiesenthal se je pol stoletja boril za izvrševanje zakona, v resnici za pravičnost in ne za maščevanje. Pri tem je doživel številna razočaranja. Sodišča, zlasti nemška in avstrijska, so poskrbela za zastaranje in mnogi zločinci so dočakali mirno starost. Če je hotel Wiesenthal kljub razočaranjem še naprej verodostojno opravljati svoje poslanstvo, je moral vsa leta »shranjevati vase« tudi poraze. Pri tem je pokazal psihično trpežnost skoraj »nadčloveka«. Povsem razumljivo je zato, čeprav ne sprejemljivo, da se tako breme razočaranj sprostí ob neki drugi priložnosti, kjer ni več možnosti za dosledno vzdrževanje moralne avtoritete.

Wiesenthal je bil žrtev medvojnega uničevanja Judov in bil je povojna žrtev sodišč, ki so neprikrito simpatizirala z nacizmom. Iz takšnega stanja je pravzaprav nemogoče pričakovati, da bi človek ostal »nepoškodovan« do take stopnje, ko se nikoli ne bi pojavil dvom o njegovi moralni avtoriteti. In treba je povedati, da najbrž ni nikogar, ki bi jo bil v takih razmerah ohranil

²⁰ Wiesenthal, 1994; s. 30.

²¹ Ib.: s. 237.

²² Ib.: s. 238.

²³ NorthernIreland; 2003.

²⁴ Ib.

tako dolgo kot Wiesenthal. Prav tako pa je treba povedati tudi, kdaj te moči ni imel več.

4. Združene države Amerike kot žrtve

Amerika nastopa kot žrtev v več vlogah. Kot žrtev domačega kriminala ohranja smrtno kazen in izumlja njene nove oblike ter jo po potrebi popularizira s televizijskim predvajanjem. Ohranja ideologijo in prakso zastraševanja potencialnih storilcev tudi tako, da ima najvišjo stopnjo zapornikov na svetu. Njihovo število presega prebivalstvo Slovenije. Količnik zapornikov na število prebivalcev, ki je v Sloveniji okoli petdeset, v Zahodni Evropi okoli osemdeset, v ZDA presega 400, v Teksasu 1.500.

Kot žrtev zunanjega ogrožanja, zlasti terorizma, Amerika nima tradicije. Do 11. septembra leta 2001 se Amerika več kot pol stoletja ni znašla v vlogi žrtve. V resnici je bil celo med drugo svetovno vojno napad na Pearl Harbour od kontinentalne Amerike preveč oddaljen, da bi ga Američani lahko občutili kot teritorialno ogrožanje. Teroristični napad enajstega septembra je še bolj temeljito kot nebotičnika zrušil mit o varnosti in nedotakljivosti imperija. V zavesti večine prebivalcev je bila vojna ameriški izvozni izdelek, nikakor pa ne nekaj za domačo rabo. Ameriški vojaki so lahko umirali za svetle ideale vsa desetletja po drugi svetovni vojni, a ne na domačih fleh.

Vse ameriške vojne po letu 1945, in teh ni bilo malo, so potekale pod nekakšnim skupnim imenovalcem zaščite demokracije, preprečevanja komunizma in v zadnjem času osvoboditve izpod tiranskih režimov. Vsaka od njih je imela določene vplive na domače razmere, nobena pa se ne more primerjati s tem, kar se je začelo dogajati po 11. septembru.

Vojna je namreč postala ekskluzivni in najbolj konjunkturni ameriški izvozni hit po Coca-coli in Mc Donaldsu. Navznoter pa se vzpostavljajo nadzorovalni mehanizmi, ki so podobni onim iz časa McCarthyjevega lova na čarovnice, ko naj bi bila Amerika žrtev komunizma. Kazenski postopek se prilagaja strateškim potrebam in z državnim blagoslovom je doseženo kršenje temeljnih pravic do obrambe. Nekje sem zapisal, da gre lahko v tem primeru za začetek konca pravne države. Če pa vemo, da je oblast v istem času prepovedala predvajanje vrste glasbenih umetnin (na primer Johna Lennona »Imagined«), potem se soočamo s koncem civilizacije v imenu zaščite žrtve.²⁵

5. Osamljeni svetli zgledi

Vsesplošno kaznovalno naravnano dobesedno zmotijo primeri drugačnega odziva na posamične zločine.

Uvodoma se za kontrast spomnimo primera v Angliji, ko sta enajstletna fanta ubila dveletnega Jamesa Bulgerja. Angleška zakonodaja je v primerjavi s kontinentalno skorajda srednjeveška, če gre za vprašanja kazni. Meja kazenske odgovornosti je postavljena pri desetih letih. Taki kazenski politiki je ustrezal tudi odziv javnosti.

Mediji so objavili vse podrobnosti zločina, prav tako tudi imeni in fotografiji storilcev.²⁶ Rumeni tisk je primerjal mlada storilca s Sadamom Huseinom²⁷. Leto dni po dejanju je več kot 300.000 ljudi podpisalo peticijo, v kateri so zahtevali strožjo kazen, kot jo je bilo izreklo sodišče. Starša ubitega otroka sta še dneve dolgo dobivala za več nabiralnikov pošte dnevno. Med sporočili je morala policija izločati tudi take, ki so starša krivili za otrokovo smrt, ker nista dovolj pazila nanj. Starši storilcev so se morali preseliti drugam in prevzeti novo identiteto.

Sodišče je izreklo kazen osmih let, ki jo je zatem minister za notranje zadeve podaljshal na 15 let zaradi »javne varnosti« (public concern). Takratni premier John Major je dejal, da mora družba bolj soditi in kazati manj razumevanja. Mediji in številni politiki so se odrekli kakršnemukoli vprašanju, zakaj je prišlo do takega zločina, in s tem poskusu, da bi kaj razumeli. Tony Blair je zagovarjal strožje ukrepe proti otrokom in tako opredelil vlogo laburistov (in svojo kot njihovega vodje) v znamenju spoštovanja reda in zakonitosti.²⁸

Politiki so se jasno opredeljevali za nepopustljivo kaznovanje »izrodov narave«²⁹

Ali ne spominja angleški besednjak skoraj dobesedno na žolčne izlive slovenskih bralcev v primeru mučenja živali?

V istem času se je zgodil podoben zločin na Norveškem. Dva šestletnika sta ubila petletno deklico v podobno grozljivih okoliščinah. Tudi norveška javnost je bila pretresena, a se je odzvala povsem drugače. Že teden dni po storjenem dejanju sta bila storilca spet v vrtcu. Skupina strokovnjakov se je ukvarjala s skupnostjo prebivalcev, kjer se je zločin zgodil; pogovarjali so se z otroki v šoli in posledica tega ukvarjanja, čeprav ne samo tega, je bila, da ni bilo opaziti nikakršnih maščevalnih ukrepov zoper storilca ali njune starše. Družini sta lahko ostali v istem kraju, ker ni bilo nasprotovanja okolja.

²⁶ Filipčič, 2003.

²⁷ BBC NEWS, 297023.

²⁸ World Socialist Web Site

²⁹ Ib.

²⁵ Petrovec: Temna prihodnost kriminalitete politike; s.101–102.

Mati pokojne deklice je rekla:

»Žal mi je za oba storilca. Potrebujeta sočutje in razumevanje. Obravnavati ju je treba kot otroka in deležna morata biti skrbi in topline, ne pa maščevanja.«

Policija, vsa lokalna skupnost in mati žrtve, vsi so bili prepričani, da otrok – storilec ne smejo kaznovati. Edino z drugačnim obravnavanjem, in ne s kaznijo, po njihovem mnenju lahko preprečijo, da bi se otroka razvijala v kriminalca. Zato ju je treba obdržati v normalnem okolju. Otroka sta bila, podobno kot pokojna deklica, določene vrste žrtvi.³⁰

Švedska se je soočila s podobnim primerom. Sedem in pet let stara brata sta ubila štiriletnega dečka. Družina storilcev, z otrokoma vred, je bila deležna skrbne psihiatrične in socialne obravnave ter pomoči. Imen vpletenih nikoli niso objavili. Primer se vodi pod dodeljenim imenom žrtve kot »Kevin case«.³¹

Leta 1986 je bil ubit švedski premier Olaf Palme, leta 2003 pa priljubljena ministrica Anna Lindh. Švedska je bila pretresena, a vseeno ni bilo nikakršne vojne napovedi terorizmu in nikakršne obsedenosti z varnostjo. Prav tako ni bilo nikakršnega poziva po maščevanju. Zlasti slednjega storilca bi lahko zlorabili za pregon balkanskega dela švedskega podzemlja. A Švedski so ostali kljub prizadetosti mirni.

Skandinavska civilizacija ustvarja socialno državo z vsemi potrebnimi odtiski strpnosti v medčloveških odnosih, ki se najbolj pokaže prav pri zahtevah po kaznovanju. Žrtve ne uporabljajo in ne zlorablajo za obračun in maščevanje. Storilca so sposobni uzreti tudi kot žrtev specifičnih razmer in mu zato bolj pomagati kot pa ga kaznovati. To pomeni tudi priznanje splošne odgovornosti za zločin, ki sicer ne sme postati opravičilo za individualnega storilca. Mora pa pomeniti ustrezen odziv okolja, ki pogleda tudi vase in ne le pokaže s prstom na storilca.

Lawrence Kohlberg, avtor teorije o stopnjah moralnega razvoja, pravi, da ljudje sčasoma (lahko) pridejo do šeste stopnje, ki pomeni najvišjo obliko moralnega razvoja. Za nižje stopnje so primeroma značilna poslušnost in kaznovanje, delitev na dobro in slabo ter upoštevanje reda in zakonitosti. Za višjo obliko moralnega ravnanja pa gre, ko posamezniki razmišljajo in se odločajo po načelih pravega interesa in dobrobiti večine, kjer niso pomembna zgolj družbena pravila, pač pa tudi zaupanje in spoštovanje ter izbira v skladu z moralnimi normami.³²

Stopnjo moralnega razvoja odseva tudi zavzemanje za določene oblike kaznovanja. Kohlberg je analiziral argumentacijo vrhovnih sodnikov v ZDA, ki so odločali o smrtni kazni. Ugo-

tovil je, da zavzemanje za smrtno kazen kaže na četrto ali peto stopnjo moralnega razvoja, medtem ko nasprotovanje priča o šesti.³³

Skandinavska izkušnja ob hudem zločinu kaže pot do najbolj moralnega ravnanja, za katero pa mora celotna družba priti na raven onkraj maščevalnosti. Skrb za žrtev se kaže v skandinavskem primeru povsem drugače kot v ostalih. Ker žrtev v konkretnem primeru nista samo pokojna deklica in deček, ampak marsikdo v tem okolju, od njunih sorodnikov, prek sorodnikov storilcev, pa do storilcev samih, je skrb države posvečena vsem po najboljših močeh. V ostalih primerih je žrtev le priročno orodje za maščevanje nad storilcem, pri čemer nam za žrtve drugače v resnici ni prav nič mar.

Ali, povedano po slovensko: nasprotovanje (legitimno in legalno ali celo samo domnevno) samostojni Sloveniji in odklonilen odnos do slovenskega državljanstva zada dovolj hude rane domoljubju, da je upravičuje civilno smrt. Obsodba je izvršena v 18.000 primerih. Z vidika domoljubja je bila najbrž dosežena najvišja stopnja slovenskega moralnega razvoja.

Tudi v prihodnje našemu moralnemu razvoju postavljajo meje izbrisani, muslimani, Romi in vsi, ki jih zlorablamo za opravičevanje nasilja, ne da bi jim želeli sicer kakorkoli pomagati.

Literatura

1. Bulc, Gregor (2003): Serijski morilci mačk; moralna panika in mladinsko prestopništvo. **Teorija in praksa**, 2003/2; (s. 245–266).
2. Dedič, Jalušič, Zorn (2003): **Izbrisani**; Mirovni inštitut, Ljubljana.
3. Filipčič, Katja (2003): **Odzivi sodobne družbe na nasilje mladitih**; referat na kongresu o nasilju mladoletnih; Ljubljana, 26. okt. 2003.
4. **Lindič-Dragaš, Zdenka (1998): »Učenke hodijo na WC le v parih«**; Delo, 14. 1. (s. 4)
5. Mueller, Lea-Eva (2000): Človeški stvor – napaka narave; Ona, 4. 4. (s. 6–7).
6. Petrovec, Dragan (2004): Temna prihodnost kriminalitetne politike; **Preprečevanje kriminalitete**; ur. Meško, Gorazd; Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti; s. 99–106.
7. Primorac, Igor (1978): **Prestup i kazna**; NIP Mladost, Beograd.
8. Rode, Franc (1998): **Brezjanska pridiga**.
9. **Sveto pismo stare in nove zaveze**; ČGP Delo, Ljubljana, 1989.
10. Šelih, Mojca (2000): »Pozdravljena, Ona«; **Ona**, 4.4. (s.6).
11. Wiesenthal, Simon: **»Pravica, ne maščevanje«**; Enotnost; Ljubljana, 1994;

³⁰ BBC NEWS, 803151.

³¹ Filipčič, 2003.

³² Prim: Kohlberg Moral Stages.

³³ Ib.

Internetni viri

1. World Socialist Web Site; www.wsws.org/articles/1999/
2. www.freerepublic.com. (3.avgust 2003)
3. www.northernireland.com (2003)
4. BBC NEWS; www.news.bbc.co.uk (297023) Bulger case.
5. BBC NEWS; www.news.bbc.co.uk (803151) Silja Redergard case.
6. Kohlberg's moral stages; www.awa.com/w2/kohlberg.stages.html
7. World Socialist Web Site; www.wsws.org/articles/1999/
8. www.freerepublic.com. (3.avgust 2003)
9. www.northernireland.com (2003)

Use and abuse of a victim

Dragan Petrovec, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

Victimology already drew attention to the contribution of a victim of criminal offence several decades ago. Over time, the field of its research has extended from the first blame addressed to a victim, that she/he should have expected what had happened to her/him, to attempts to assist victims and prevent situations attracting offenders. However, victimology has been less concerned with the responses of victims, their wishes for more just punishment, and even less with false claims of apparent victims for justice. The latter can only imagine their unfortunate situation, and in the worst case, they know perfectly well that nothing threatening can happen to them. Nevertheless, they try to take advantage of their imagined status of victim to achieve something immoral, also illegal and sometimes even criminal.

Key words: victims, victimology, cult of victim

UDC: 343.988